

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

КАТАСОНОВА Тетяна Вікторівна

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕАТРІВ МАЛИХ ФОРМ КИЇВА

У 1917 - 1918 РР.

/ соціокультурний аспект /

17.00.08 - теорія і історія культури

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 1995

00778157 (Z)

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Київському державному інституті культури

Наукові керівники: доктор історичних наук,
професор ГОРДІЄНКО Леонід Митрофанович;
кандидат мистецтвознавства
НЕКРАСОВА Надія Йосипівна

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
ПОПОВИЧ Мирослав Володимирович;
доктор історичних наук, професор
МИРОНЕЦЬ Надія Іванівна

Провідна установа: Національний університет "Києво-
Могилянська академія"

Захист відбудеться "___" _____ 1995 р. о _____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.34.02 при Київ-
ському державному інституті культури /м.Київ, вул.Шорса, 36/

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі Київського
державного інституту культури /м.Київ, вул.Шорса, 36/

Автореферат розіслано "___" _____ 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М.ЗАГАДАРЧУК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Театральне життя України і, зокрема, Києва – великого політичного і культурного центру, – періоду двох революцій 1917 р. і початку громадянської війни 1918-го, – досі не було предметом спеціального наукового дослідження. Два напружених переломних роки фактично вилучалися з наукової періодизації: історія радянського театру в Києві починалася з весни 1919 р., коли в місті утвердилася радянська влада. Таким чином, діяльність театрів Києва в 1917-1918 рр., що розгорталася на тлі безперервної зміни політичних режимів: утворення Центральної Ради, окупація міста німецько-австрійськими військами, гетьманат П.Скоропадського, Директорія, – не вкличалася в поле зору істориків і науковому дослідженню практично не піддавалася. Означена ситуація виводить за межі історії театральні і – ширше – культурологічні процеси, тісно зв'язані з соціокультурним контекстом епохи. Поривається історичний зв'язок між явищами, котрі виникали в ці роки і які, так чи інакше трансформувались, продовжували свій розвиток у подальший період.

Чимало культурних починань, які стали невід'ємною складовою програми національного відродження України, – наслідок демократизації всіх сфер життя суспільства. Це – відкриття Першого театру Української Народної Республіки, Державного народного і Державного драматичного театрів, двох українських університетів – у Києві та Кам'янці-Подільському, Української Академії наук, національного архіву та бібліотеки, українських шкіл, студій, музеїв, заснування газет і журналів, видання книг тощо.

Нова генерація української інтелігенції, котра називала себе "національно свідомими українцями", сформувала український рух – альтернативу російській культурі. Однак українське питання, одне з ключових у революційний період, залишилося нерозв'язаним. Міське населення було зрусифікованим, а українська інтелігенція складала в ньому 2-3%, і лише незначна її частина підтримувала українську ідею. Центральна Рада починала розбудову держави, – як пише О.Субтельний, – до завершення формування нації.

В царині українського театального мистецтва хоча й відбувалися значні зрушення /формування нових театральних колективів, їхні ідейно-художні та естетичні пошуки, народження нових форм/.

проте в цілому національний театр мав досить провінційний вигляд, не в змозі подолати історично зумовлену обмеженість. Так, більшість українських театрів, — шойно створених стаціонарних і вже існуючих пересувних музично-драматичних труп, — продовжували традиції соціально-побутового театру корифеїв, що вичерпали себе і потребували оновлення. Поміж українських театрів, котрі відкривалися в ці роки, якісно новим явищем був лише "Молодий театр" Леся Курбеса, де робилися перші кроки в освоєнні європейських стилів і форм. Українська театральна культура в 1917-1918 рр. все ще мала локальний характер.

Культурологічні цикли, пройдені російською культурою упродовж XIX і на порубіжжі XX ст., на 1917 р. — момент формування ренесансних тенденцій українського мистецтва — вже завершилися. Підвалини українського "Відродження" лише закладалися.

Україна і, особливо, Київ внаслідок обставин, що склалися з останніх місяців 1917 р., стали місцем, куди стікалися найрізноманітніші суспільні верстви з Москви, Петрограда й інших міст Росії. Тут започатковувався перший етап еміграції інтелектуальної еліти Росії та України. Російський культурний "Ренесанс", відкривши нову сторінку на початку XX ст., дістав своє логічне завершення в "руйнівному безумстві" революційної катастрофи /І.Ільїн/ і двох, "прожитих" в Україні, наступних років.

Складність історичних умов і політичної ситуації відбилася в мистецтві театру і, перш за все, в мистецтві театру малих форм. Всі великі театри обрали очікувальну позицію: вони зберігали напрацьований репертуар, завершували розпочаті раніше роботи. Матеріальні нестатки стримували наміри режисерів у їхніх нових пошуках. Великі театри не могли швидко реагувати на політичні зміни. Для цього необхідно було встановити безпосередній контакт із глядачем, докорінно оновити репертуар, що потребувало часу і визначеності ситуації.

Театри малих форм різних типів завдяки своїй структурі та мобільності програм найбільш щільно дотикалися до соціально-історичних процесів 1917-1918 рр. Аналіз діяльності театрів малих форм, котра ніколи не було об'єктом історичного дослідження, дозволяє простежити художні процеси, зв'язані з демократизацією і політизацією згаданих театрів, із формуванням нових жанрів естрадної драматургії. В театрах мініатюр і кабаре набував вищого класу відгук на сучасність. Комунікативність театрів малих форм, їх

прямий вихід на щонайширшу аудиторію були незрівнянно вищими, аніж у будь-якому іншому виді драматичного мистецтва.

Оскільки в українській культурі історія і теорія естради, соціальна детермінованість провідних тенденцій її розвитку досі не були об'єктом системного вивчення, автор поставив це собі за мету.

Отже, актуальність дослідження зумовлюється вагомими чинниками, а саме:

- необхідність освоєння і збереження історико-культурної спадщини Києва 1917-1918 рр., вивчення і переосмислення культурологічних процесів у місті, складовою яких була діяльність театрів малих форм;
- відсутність досліджень з історії й теорії естради України, які б розкривали феномен театрів малих форм, необхідність поновити перервану ланку в історії культури України;
- можливість практичного використання досвіду театрів малих форм у сучасному театрі.

Театральне життя Києва 1917-1918 рр. у даній роботі розглядається в певному ракурсі: це естетична спрямованість театрів малих форм, їх проблематика і художнє функціонування в культурологічному контексті історичної доби.

Дисертація написана на основі вивчення таких сфер життя суспільства:

- історичні події в Україні, що зв'язані з її відродженням та українською ідеєю; концептуальне трактування цих подій сьогодні;
- ідейно-філософські пошуки художньої інтелігенції, її поступова соціальна диференціація; еміграційні процеси та їхній вплив на розвиток культури цього періоду;
- культурологічні процеси: згасання російського культурного "Ренесансу" і відродження української культури; театральна політика властей у зазначений період; театри малих форм - камертон часу.

П р е д м е т д о с л і д ж е н н я - особливості розвитку театрів малих форм Києва, їх місце в культурному соціумі тих років, жанрова специфіка естрадної драматургії, соціально-комунікативна функція актора театрів мініатюр і кабаре.

О б'є к т д о с л і д ж е н н я - театри малих форм в умовах політичного життя міста, в соціокультурному контексті 1917-1918 рр. Діяльність театрів - яскравий приклад відбиття жанрами

естрадної драматургії історичних подій, їх своєрідний літопис.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють два роки – 1917 і 1918-й, котрі за своєю насиченістю політичними, економічними, культурними подіями дорівнюють цілій епосі. Рамки нашого дослідження обмежені двома найважливішими і принциповими для історії України політичними подіями: Лютневою революцією 1917 р. – крахом гетьманату і переходом влади до Директорії 14 грудня 1918-го. Незначний за діапазоном проміжок часу позначений вагомими подіями, що справили вплив на увесь хід суспільно-політичного життя в Україні.

Період 1917–1920 рр. – повалення старої влади, боротьба за Україну і встановлення нової влади, – умовно поділяється на два етапи. Нині існують дві концепції подій всередині цього періоду і, відповідно, їх хронологічна градація. Головна проблема полягає в тому, яку з подій слід вважати початком громадянської війни в Україні: окупацію радянськими військами в січні 1918-го чи в січні 1919 р. з наступними безперервними воєнними діями /інтервенція військ Антанти, партизанська війна, війна військ Української Народної Республіки з білою армією, наступ військ Польщі та УНР на Україну і т.д. і остаточне встановлення радянської влади/. Попри те, що початок 1918 р. є кривавою сторінкою в історії України, увесь рік, який завершився утворенням Директорії, можна все ж вважати відносно стабільним. Період із січня 1919-го по грудень 1920-го, коли в Україні панували анархія й хаос і тривали безперервні бойові дії, – поіменований деякими з науковців руїною, – залишається поза межами нашого дослідження.

Загальноісторичним підґрунтям дисертації, присвяченої одній із маловивчених сторінок української культури, частина якої театри малих форм, стали теоретичні моделі історії та культури України, розроблені в працях В.Винниченка, М.Грушевського, Д.Дорошенка, О.Субтельного, М.Шапавала та інших видатних учених і політичних діячів, котрі обстоювали ідею національної культурної самобутності українського народу.

Сучасне суспільство, утверджуючи нову українську державність, виявляє пильний інтерес до минулого і, особливо, до окресленого нами часового регістру.

Історичні події в Україні і, зокрема, в Києві, які припадають на 1917–1918 рр., на нашу думку, вже висвітлені досить ґрун-

товно і всебічно. В науковий обіг вводяться нові факти й імена, переосмислюються події, конкретизуються деталі.

У наукових збірниках, альманахах, історичних, філософських та популярних часописах з кінця 80-х років систематично з'являються фундаментальні дослідження, присвячені двом революціям та військовій інтервенції в Україні, в тому числі й матеріали мемуарно-публіцистичного характеру /В.Дорошенко, Н.Миронець, Т.Приймак, Д.Табачник та ін./ Книги, аналітичні статті, нариси й нотатки дослідників і публіцистів із взаємовиключаючих точок зору дають уявлення щодо історичного процесу в усій його багатозначності й строкатості. До названих робіт можна віднести передусім публікації М.Майорова, П.Милкова, Р.Млиновецького, М.Славинського, П.Христюка та ін.

Інформаційною і пізнавальною базою для дисертації стали дослідження провідних мистецтвознавців, в тому числі істориків театру: Ю.Дмитрієва, Д.Золотницького, В.Лапшина, П.Маркова, а також збірники статей театральних діячів початку століття /А.Белого, В.Брєсова, А.Луначарського, Вс.Мейерхольда та багатьох інших/ – своєрідні театральні-естетичні маніфести, що розкривають суть театральних процесів у російській культурі. В них з'ясовуються природа й еволюція художніх явищ, котрі нас цікавлять, їх циклічність, етапи формування і трансформація жанрів та форм, феномен естрадного мистецтва минулих літ.

У монографіях Є.Кузнецова, І.Нестьєва, Г.Терекова, Є.Уварової розглядаються головні напрямки розвитку дореволюційної і радянської естради, питання структурування естрадних форм, жанрові різновиди естрадної драматургії, подаються певні відомості про майстрів.

Джерелом інформації щодо історичного шляху розвитку і теорії естради в пореволюційний період стало 3-томне видання, підготовлене співробітниками Всесоюзного науково-дослідного інституту мистецтвознавства, де вперше систематизовано й узагальнено матеріал з історії російської естради за 60 років /з 1917 по 1977/.

З темою нашого дослідження зв'язані й такі роботи: збірник про естрадних драматургів 20-60-х років "Москва с точки зрення...", де містяться публікації творів естрадних авторів – безцінний матеріал, котрий зберігся головним чином лише в періодичних виданнях минулих років чи в особистих архівах артистів естради, і

видана вперше як навчальний посібник книга режисера, педагога і критика С.Клітіна, що висвітлює теоретичні проблеми естрадного мистецтва.

Численні нариси, статті, книги про акторів, режисерів, естрадних драматургів написані в радянський період такими авторами, як В.Ардов, О.Брик, О.Вікторов, С.Воскресенський, Є.Гершуні, М.Грін, В.Поляков та ін. Їхні роботи містять конкретний фактичний матеріал, однак здебільшого мають описовий характер, і спроби теоретичних узагальнень випадкові.

У своїй діяльності багато видатних драматургів, режисерів, художників, критиків, акторів – оперних, опереткових, драматичних, циркових – стикалися з практикою театрів малих форм. Тому відомості про людей театру знаходимо в монографіях про їхню творчість, в окремих статтях. Видані книги про блискучі російські кабаре "Кривое зеркало" і "Летучая мышь".

Українським театрознавством досі ще не розроблена історія і теорія естради. Якщо в інших галузях мистецтвознавства все ж з'являються статті, де почасти заторкуються проблеми періоду, що досліджується, то естрадне мистецтво продовжує залишатися тереном невивченим. У дослідженнях минулих років з історії театру України загального характеру відомості про театри малих форм обмежені, як правило, одним абзацом, а оціночні критерії поверхові й не відповідають вимогам сучасної науки; погляд на естрадні вистави минулих літ як на продукт буржуазної культури надто тенденційний /Український драматичний театр: Нариси історії. В 2 т./.

У контексті дисертаційної проблематики слухними є статті визначного політичного діяча С.Петлюри, в яких подається панорама літературного і театрального життя України від початку століття до 20-х років і які мають неабияку цінність для розуміння особливостей розвитку культурологічних процесів.

При обґрунтуванні концептуальних положень проблематики та естетичних оцінок, художньої спрямованості театрів малих форм Києва, їхнього функціонування в зазначений історичний проміжок часу, для виявлення хронотопу театрів малих форм ми спиралися на дослідження філософського, естетичного, культурологічного характеру, котрі поновлюють перервані ланки різнорідних процесів соціально-політичного і духовного життя суспільства. Це статті та книги М.Бердяєва, І.Ільїна, П.Милжова, Л.Троцького, Г.Федотова та

багатьох інших авторів, які стоять на різних світоглядних позиціях.

Диференціювати культурологічні явища минулих років допомагають роботи вчених, де порушуються питання теорії та історії культури, соціальної психології та історії тощо. Книги П.Богатирьова, В.Ванслова, Л.Виготського, Ю.Лотмана, Д.Наливайка, Е.Фукса, М.Хренова, інших авторів дозволяють визначити функції театрів малих форм, їх місце в системі видовищних мистецтв, пояснити культивування ними тих чи інших художніх стилів і специфіку існування в характерному соціокультурному середовищі.

У роботах історико-теоретичного напрямку розглядаються проблеми, що виявляють формоутворюючі начала програм і вистав у театрах мініатюр та кабаре, зв'язки, схожість і відмінності між видами й жанрами театраль-но-музичного мистецтва, специфіку і природу жанрів Ю.Вахрушин, В.Васіна-Гроссман, А.Гозенпуд, Г.Добровольська, В.Красовська, В.Новиков, В.Тинянов, М.Янковський та ін./.

Фундаментальній розробці історико-теоретичних проблем театрів малих форм у французькій та російській культурах присвячені дисертації Н.Петрової та Л.Тихвинської. Динаміка "мініатюр-стилю" і "мініатюр-форми" показана як цілісний процес найбільш характерного виду естрадного мистецтва епохи - важлива обставина для розуміння шляхів еволюції театрів малих форм у європейському й російському театрах, визначення спільних і відмінних рис у системі різних художніх культур. У дисертаціях простежується наступність традицій естрадного мистецтва, показаний зв'язок з іншими видами мистецтв у структурі естрадних вистав театрів мініатюр та кабаре.

Низка джерел мемуарно-публіцистичного характеру - щоденники й спогади людей, причетних до подій тих років, - неминуче суб'єктивні, їм властиві фактичні неточності, помилки, зміщення в часі. Однак вони неоціненні відтворенням побуту, життя, культурного середовища, в них зафіксована зміна суспільних настроїв, відповідно до змін влади, відтворені портрети політиків, учених, літераторів, людей мистецтва різних соціальних прошарків, національностей і доль.

Це спогади й щоденники М.Грушевського, Д.Дорошенка, П.Скоโรปадського, М.Шкільника; щоденники В.Вернадського, публіцистика О.Денікіна та інших авторів.

Важливим джерелом для комплексного вивчення даної проблеми є мемуари, документальна проза, щоденники майстрів естради минулого і сучасників: О.Алексєєва, О.Вертинського, О.Грекової-Дашковської, О.Дейча, Б.Фимова, О.Каплера, Г.Козинцева, Л.Никуліна, Л.Утьосова, А.Шполянського, І.Еренбурга та багатьох інших.

Типологічні особливості театрів малих форм зумовлені змістовою стороною програм, що складалася з творів різних видів театрального, музичного й циркового мистецтва та жанрових різновидів, іншими словами, характером естрадної драматургії. Тому аналіз репертуару можливий лише на основі оригінальних текстів, вміщених у збірниках театральних фейлетонів та пародій, епіграм, віршованої сатири і пародії, а також творів естрадних драматургів, видрукованих окремими виданнями та в періодиці минулих літ /книги І.Руденкова, С.Сокольського, Б.Мировича та ін./.

У нашому дослідженні використані також дані різноманітних довідникових та енциклопедичних видань загальноісторичного характеру і наукової довідкової літератури останніх років.

М е т а д и с е р т а ц і ї – об'єктивно дослідити тенденції розвитку естрадного мистецтва Києва в конкретний історичний період, розкрити динаміку функціонування театрів малих форм у соціокультурному контексті, показати взаємозв'язок із вже усталеними театральними формами і трансформацію деяких жанрів та форм у наступні роки, проаналізувати системну співвідносність жанрів у рамках єдиної сценічної форми.

З а в д а н н я :

- Дати характеристику історичному періодові, котрий досліджується, і показати вплив суспільних подій на театральний процес.
- Описати, систематизувати, об'єктивно оцінити спадщину естрадної драматургії, котра складала репертуар театрів.
- Реконструювати театральну топографію міста, назви театрів та їхню репертуарну афішу, відновити біографії діячів естрадного театру.
- Дати класифікацію театрів малих форм Києва, визначити їхні типологічні особливості.
- Дослідити головні тенденції розвитку естрадного мистецтва, виявивши співвідносність змін структури вистав та програм, природи жанрів зі змінами політичної обстановки в Україні.
- Визначити специфіку сприйняття художньою інтелігенцією творчих експериментів у мистецтві театру, показати ставлення цього суспільного прошарку до політики та соціальних процесів.

- Узагальнити досвід розвитку театрів малих форм Києва 1917-1918 рр. і зробити прогностичні висновки щодо перспектив сучасного театру, використання його досвіду й драматургічної спадщини минулих років.

Т е о р е т и ч н а о с н о в а д и с е р т а ц і ї. Основне методологічне значення для вирішення завдань даного дослідження мало положення про спадкоємність людської культури як чинника соціального прогресу. Головні методи дослідження – загальноісторичний та логічний, в основі яких лежать гуманістичні концепції розвитку театру. В процесі вивчення характеру й досвіду діяльності театрів малих форм застосовані проблемно-хронологічний, ретроспективний і порівняльно-історичний методи. В основі класифікації – типологічний метод, встановлений у світовій практиці відомими вченими в царині історії й теорії театру. Автор намагався здійснити комплексний підхід до вивчення проблем театрів малих форм як специфічної форми естрадного мистецтва, що розвивається за законами діалектики.

Д ж е р е л о з н а в ч у б а з у д о с л і д ж е н н я складають документи й матеріали Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України /далі ДМТМК України/, особисті архіви театральних діячів: О.Алексеева, А.Громова, Г.Терикова; фонди періодичних видань бібліотек: ДМТМК України, Центральної наукової бібліотеки ім.В.Вернадського НАН України, Центральної наукової бібліотеки Спілки театральних діячів Російської Федерації, Російської державної бібліотеки з мистецтва, бібліотеки Російського науково-дослідного інституту мистецтвознавства /м.Санкт-Петербург/, Санкт-Петербурзької державної театральної бібліотеки. Вони містять: листи, угоди, неопубліковані спогади, нотатки, щоденники, репертуарні збірники, альбоми пісень /нотний і текстовий матеріал/, фотографії, програми, афіші, фонотеки. Архівні матеріали та періодичні видання були головним джерелом для вивчення історії театрів малих форм, відновлення театральної топографії міста, репертуарних програм і назв театрів, творчого шляху та біографій видатних театральних діячів.

Н а у к о в а н о в и з н а р о б о т и. Вперше представлена панорама театрального життя Києва 1917-1918 рр. у контексті соціально-політичних подій, які змінили хід історії і відбулися в культурних процесах цього періоду. Зроблена спроба освоєння,

узагальнення і систематизації досвіду роботи театрів малих форм, позначені тенденції їх розвитку. Вперше виявлені механізми соціокультурного функціонування театрів малих форм в особливих історичних умовах Києва, розкриті зв'язки змістової сторони їхніх вистав з соціальними проблемами епохи.

Визначені теоретичні основи специфічних форм естрадного мистецтва: проведена класифікація театрів малих форм, досліджена жанрова природа творів естрадної драматургії різних видів театральнo-музичного мистецтва; виявлені принципи формування репертуару з урахуванням факторів діяльності театрів у конкретний історичний період.

Здійснена наукова реконструкція театральної топографії міста, назв і репертуару більшості театрів малих форм, творчих складів труп. У біографіях діячів російського та українського театру відновлений маловивчений досі київський період.

У науковий обіг уперше введені театральнo-критичні статті відомих оглядачів минулих років, твори естрадної драматургії, частина яких, що збереглася, містилася в періодичних виданнях, особистих архівах. Дослідження базується головним чином на джерелах, практично невідомих історикам та театрознавцям.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я. Деякі форми і методи роботи театрів малих форм, їхній репертуар, вивчені й проаналізовані в даній дисертації, можуть бути використані в практичній діяльності театрів-студій. Оскільки відсутня спеціальна література з історії естради, результати дослідження, його положення і висновки можуть бути використані в навчальному процесі, лекціях, проведенні семінарських занять з історії театру, в підготовці навчальних посібників та методичних розробок для студентів вузів. Результати дослідження можуть також знайти застосування при подальшій розробці проблем естрадного мистецтва і для вдосконалення теоретико-методологічної бази театрознавства в галузі історії естради. Фактологічний матеріал дослідження певною мірою служить заповненню інформативного вакууму в галузі театральної культури цього періоду.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Основні історико-теоретичні положення дисертації викладалися на науково-практичній конференції /м.Москва/, в курсі лекцій з історії театру, прочитаних у Київському державному інституті культури, в публікаціях автора.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел та основної використаної літератури і додатка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

В першому розділі "Театральне життя Києва 1917-1918 рр. як відображення історичної і соціокультурної ситуації в Україні" дано характеристику досліджуваного періоду, показано взаємозв'язок культурологічних процесів, у т.ч. театральних, з головними політичними подіями того часу; зроблена спроба реконструкції театральної топографії міста, дається огляд діяльності провідних театрів. У роботі зазначається, що динамічність художніх процесів різного рівня стала наслідком демократизації суспільства. Лютнева революція, інші важливі історичні події 1917-1918 рр. та зумовлені ними еміграційні процеси сприяли інтенсивній інтеграції в художнє середовище міста багатонаціональних культурних традицій та шкіл. Слід зазначити, що в центральній частині Києва працювали близько 70 великих і малих театрів, виходило друком понад 250 періодичних видань різними мовами. Жвавим був і перебіг національного культурного життя: працювали стаціонарні й гастролювали російські, українські, єврейські, польські, німецькі театральні колективи, чеський театр, румунський оркестр і т.д.

Значні зміни в ці роки відбувалися у сфері українського театального мистецтва завдяки культурним програмам різних властей у галузі театру. Продовжував діяльність Перший стаціонарний український музично-драматичний театр М.Садовського, відкривалися нові /"Молодий театр" Леся Курбаса, Перший театр Української Народної Республіки - Національний зразковий театр, очолюваний І.Мар'яненком, Державний народний театр під керівництвом П.Саксаганського та ін./.

Аналіз ситуації, котра склалася в українському театальному мистецтві, показує, що результати пошуків, реформ були в різних театрах неоднаковими. Традиційний театр М.Садовського і колектив нового типу - "Молодий театр" - засвідчували зміну поколінь, оновлення традицій, кристалізацію інших театральних форм, освоєння незвичної для українського театру естетики.

Осмислення діяльності великих театрів, узагальнення досвіду їх роботи в особливих соціально-політичних умовах Києва дає

підстави зробити висновок про певну обмеженість творчості цих колективів. Великі театри не могли швидко реагувати на політичні події, в їхньому репертуарі переважали назви вже відомих п'єс, хоча й спостерігалися спроби зіткнення з сучасністю /мітинги-концерти як нова форма мистецтва відбувалися в багатьох київських театрах/.

Історичний огляд діяльності театрів Києва засвідчує про неабияку динамічність театрального життя міста. Взаємозбагачення національних традицій і шкіл, художніх напрямків та виконавських манер, поліфункціонування культур поступово змінили обличчя міста, перетворивши його у великий культурний центр європейського зразка. Досліджуваний період виявився надзвичайно важливим для формування ренесансних традицій української театральної культури.

В роботі розглядається проблема актуалізації популярних жанрових форм оперети, музичної комедії, фарсу, функціонування гастролюючих та постійно діючих театрів у досліджуваному просторово-часовому контексті. Оперета К.Марджанова, німецька оперета, одеський фарс М.Чернова, оперета К.Грекова та Ф.Валентетті, театри-вар'єте "Аполло", "Буфф", "Шато-де-флер" та ін. були місцем "духовної розваги мас" /Е.Фукс/, де забувалися трагічні події дня. Казуси історичної доби відповідали оперетковій стихії міста, котра, у свою чергу, була своєрідним відображенням політичної круговерті, пароксизмів історії. Аналізуючи діяльність різноманітних щодо структури та художнього рівня театрів - від традиційної оперети до театрів, що наближалися до театрів мініатюр і кабаре, - ми з'ясували головні тенденції розвитку театрально-музичних форм.

Комерційний характер більшості вистав сприяв змиканню класичної оперети з розважальною естрадою. Опереткові спектаклі часто-густо перетворювалися в дивертисмент, зазнаючи впливу театру-вар'єте. Видовищність і зовнішній, постановочний бік спектаклів багато в чому визначали естетичну природу опереткового театру. Жанрова специфіка оперети, фарсу, музичної комедії в досліджуваний період проявлялася досить умовно, вона немовби вуалювалася. Репертуар театрів здебільшого дублювався, художні прийоми та засоби виразності тиражувалися, "клішувалися".

Слід зазначити, що розмивання стилів і жанрів театрально-музичного мистецтва /заперечення класичних форм оперети, танцю/ відбувалося під дією аналогічних процесів в інших видах суміжних мистецтв /наприклад, у балеті цієї епохи/.

Розглядаючи окремі спектаклі і твори популярних авторів, робимо висновок, що оперета, музична комедія, фарс, трансформовані часом, існуючи не в класичному своєму вигляді, задовольняли потреби художнього смаку демократичної, вельми строкатої за художніми запитами, аудиторії. Мотиви соціальної критики, як правило, втілювалися в жартівливу, пародійну форму. Усталені форми мистецтва не відповідали життєвим реаліям, та й характер наповнення цих форм не завжди відповідав трагічному перебігові історії /виняток становили лише політичні вистави в жанрах гротеску та скетчу в театрі "Пел-Мел"/. Але водночас у кращих виставах простежувалося прагнення режисерів реконструювати класичну оперету, втілити ідею синтетичного театру, очистивши оперету від банальності й штампів /К.Марджанов/, і актуалізувати зміст спектаклів.

Політизація популярних форм мистецтва і театральних музичних жанрів /наприклад, куплету/ та включення театральних видовищних закладів розважальної естради – театрів-вар"ете в історико-політичний контекст життя Києва – культурологічні процеси, що стали наслідком демократизації всіх сфер життя суспільства. Відзначимо характерні риси розглянутих нами форм театральних музичних мистецтва.

- естрада стає місцем проведення благодійних громадських акцій, – реакція на політичні процеси тих років;
- комунікативна функція театрів оперети, фарсу, вар"ете надзвичайно зростає /відвідування театрів різними за класовим та соціальним станом глядачами всіх вікових категорій/;
- пошуки синтезу мистецтва були домінуючими в художньому мисленні;
- спочатку в театрі-вар"ете, потім в театрі оперети з"являється і утверджується політичний куплет.

У д р у г о м у р о з д і л і – "Соціальна детермінованість малих форм театральних музичних мистецтва" – розглядаються питання теорії та історії малих форм і малих жанрів естрадної драматургії, театрів мініатюр і кабаре, їх функціонування в системі театральних музичних мистецтва досліджуваного періоду.

В роботі дається класифікація естрадних жанрів та жанрова градація всередині різновидів відповідно до встановленої в науковій літературі термінології і притаманних їм типологічних особливостей. Наголошується, що наукові розробки стосовно питань специфіки та структури жанрів малих форм естрадної драматургії і принципів їх взаємодії з формами та жанрами великої літератури до пев-

ної міри поверхові. Теорія естради досі залишається маловивченою галуззю теорії драми. В дисертації зроблена спроба систематизації жанрів естрадної драматургії.

Провідна роль тих або інших жанрів і форм у певні періоди історії, їх сплески і згасання зумовлені взаємовпливом і нашаруванням ідейно-політичних та літературно-естетичних процесів. У роботі показана еволюція деяких естрадних жанрів, епізодичність чи тривалість їх існування на прикладі творчої спадщини відомого в ті роки фейлетоніста й естрадного драматурга Я.Ядова, "генія естради" /Л.Утьосов/, а також на прикладі творів, що набули значного поширення і стали популярними. Так, з початку ХХ ст. аж до київських естрадних вистав 1917-1918 рр. пісеньки Беранже, куплети складали репертуар провідних майстрів естради /Віктора Хенкіна, Л.Утьосова, С.Сокольського та інших/.

Слід підкреслити, що за всіх відмінностей жанри малих форм драматургії мають спільні художньо-естетичні ознаки і закономірності розвитку. Завдяки лаконізові форми, спресованості й еластичності матеріалу, мовній яскравості та доступності викладу малі форми виявилися найбільш "чутливими" до соціальних процесів; саме через малі форми відбувалася свого роду художня фіксація соціально-політичних, культурних, побутових явищ дійсності досліджуваного періоду.

Тенденція розвитку жанрів малих форм драматургії, їх множинність, котра визначилася на початок ХХ ст. і стала, на нашу думку, відображенням світогляду кризової доби, завершилася в естрадних виставах 1917-1918 рр.

Жанри формував час, історичні особливості розвитку, національні культурні традиції. Наприклад, інтенсивні етапи розвитку одного з жанрів художньо-публіцистичної літератури - фейлетону зв'язані із загостренням суспільно-політичної ситуації /фейлетони Я.Ядова, М.Кольцова, І.Руденкова, інших авторів публікувалися на сторінках періодичних видань Києва/.

Наголосимо, що еволюція малих жанрів драматургії та їх різновидів, етапи формування, шляхи міграції, "вживлення" жанрів у структурні драматургічні форми та їх відгадування, - проблеми, що так чи інакше співвідносні з логікою соціально-історичного процесу, детерміновані ним.

З певних історичних причин політизація різною мірою зачепила

тематичну і жанрову спрямованість театрів малих форм, сприяла виникненню й формуванню подеколи химерного, що не завжди міг бути пояснений, взаємозв'язку і взаємовпливу старих та нових театральних жанрів і форм.

Характер київських естрадних вистав часів громадянської війни істотно змінюється: вони наповнюються актуальною політичною тематикою, – результат гострої ідейної боротьби. Саме в досліджуваний період, а не в 20-і роки, як це прийнято вважати, спостерігається виникнення й формування нових естрадних жанрів, котрі набули подальшого розвитку на радянській естраді.

Історичні і соціокультурні процеси 1917–1918 рр. сприяли формуванню світоглядних категорій у художньої інтелігенції, її соціальному та політичному розмежуванню, визначили також напрямки творчих пошуків, у т.ч. ідейно-естетичну та жанрову диференціацію естрадної драматургії. Сприймання життя в соціально-сатиричному ключі, усталена концепція тотального художньо-естетичного критицизму на адресу різних політичних режимів, гротесково-карикатурне зображення представників нової влади – більшовиків виражають головні тенденції естрадної драматургії того періоду, що співвідносяться з неповторністю й унікальністю соціокультурної ситуації в Києві.

Аналіз діяльності театрів мініатюр і кабаре /Інтимного театру, Великого театру мініатюр, Вільного театру, Художнього театру Кручиніна, "Перепуття", "Гротеску"/ дає змогу простежити їх взаємозв'язок із соціально-політичними подіями епохи. Рухливі та гнучкі за своєю структурою, вони першими органічно відображали складність історичного моменту в своїх програмах.

Завдяки особливій соціокультурній ситуації, що склалася в місті, театри мініатюр становили собою специфічний театральний світ. Універсальність репертуару, загальнодоступність, багатосеєнсовість програм притягували в театри різні верстви населення. Процес демократизації захопив і підприємства буржуазно-комерційного, розважального типу, і елітарні літературно-артистичні кабаре, клуби.

В естетиці театрів мініатюр перепліталися і взаємодіяли народні традиції та світські культурні форми. Фольклорні персонажі прадавніх гулянь і свят потрапляли в атмосферу езотеричної інтимності театрів кабаре з притаманними їм елементами містифікації, театралізованої гри.

Час не лише народжував нові форми образності, а й формував естрадного актора нового типу – фейлетоніста, політичного коментатора – конференсьє Л.Троїцький, С.Сокольський, О.Алексєєв, М.Бонч-Томашевський/.

Таким чином, театри мініатюр виявилися найбільш мобільними в пошуках нових тем і форм роботи, першими відгукнулися на важливі політичні події історії /Лютнева та Жовтнева революції, січневі події 1918 р., німецька окупація та інші/. Творчими колективами театрів малих форм різного художнього рівня й естетичної спрямованості був сприйнятий і осмислений факт неспроможності і банкрутства революційної ідеї, а також уперше була дана оцінка трагічних суперечностей дійсності.

В дисертації пропонується класифікація театрів мініатюр і кабаре за принципом художнього спрямування їхніх програм у досліджуваному просторово-часовому контексті: театри кіномініатюр /Інтимний театр/; театри мініатюр /Вільний театр, Великий театр мініатюр/; театри кабаре /"Гротеск", "Перепуття"/; літературно-артистичні клуби /ІУАК або ХІАМ/.

Аналіз соціокультурної ситуації Києва в 1917-1918 рр. дозволяє виділити деякі основні культурологічні рівні. Перший пов'язаний із відродженням української ідеї і формуванням нових європейських форм у національній театральній культурі, – етап, що виявився надзвичайно повчальним для розуміння шляхів розвитку мистецтва в Україні в 20-і роки, поіменованій "Ренесансом".

Другий зумовлений еміграційними процесами в середовищі російської художньої інтелігенції, котра через історичні обставини опинилася на деякий час в Україні. Форми об'єднання столичної громадсько-політичної та літературно-артистичної еліти були досить різноманітними: це партії і спілки, періодичні видання, театри малих форм, драматичні, балетні, художні студії, кіношколи та ін. Культурологічні процеси періоду російського "срібного віку", що завершилися, безумовно справили вплив і на духовне життя України.

Приїзд в Україну іноземних військових місій, початок громадянської війни та окупація значної частини території, в т.ч. Києва, німецько-австрійськими військами, – все це супроводжувалося культурними акціями: в місті функціонували театральні-видовищні заклади і виходили періодичні видання різними мовами. Взаємозбагачення й поліфункціонування культур у межах локального просторово-

часового контексту перетворило Київ у політико-культурний центр європейського зразка.

Для культурологічної ситуації 1917-1918 рр. характерні: множинність театральнo-естетичних систем, котрі репрезентували кра-щі літературно-артистичні сили, строкатість театральнo-музичної лексики, високі художні критерії різнорідних явищ мистецтва, диференціація театральнo-естетичних розважань, різних типів театрів, театральнo-музичних форм і жанрів естрадної драматургії.

Хоча мистецтво й розвивається за власними специфічними законами, однак у переломні моменти історії зародження та розвитку певних типів театрів і жанрів становить собою систему, що функціонально зв'язана з перебігом суспільного життя.

Політичні та естетичні стимули висунули на передній план малі форми і малі жанри. На відміну від великих драматургічних форм, малі жанри естрадної драматургії, що дістали назву художньої мініатюри, з граничною точністю й гостротою зуміли закарбувати епоху. Соціальна детермінованість феномена "театри малих форм" визначалася демократизацією і політизацією всіх сфер суспільного життя. Комунікативний фактор - важлива обставина, завдяки якій театри малих форм взяли на себе функції великого мистецтва в переломні і кризові роки. Коли великі театри не діяли чи майже не діяли, коли їхня інертність досягла крайньої межі і вони остаточно втратили живий зв'язок з часом, щонайширші соціальні верстви глядачів віддали перевагу малим.

Зроблена в дисертації спроба розглянути функціонування театрів малих форм у 1917-1918 рр. і дати соціокультурний аналіз цього явища, заповнивши тим самим існуючу прогалину в історії театрального мистецтва України, водночас надає можливість реконструувати один із найбільш важливих і значних для українського "Відродження" етап розвитку вітчизняної культури.

Основні ідеї дисертації викладені в публікаціях:

1. Аверченко негодуєт... /Спільно з Н.Кузякіною/. //Театральная жизнь. - М. - 1990. - № 7. - С.18-21.
2. Деятельность театров миниатюр Киева в годы революции и гражданской войны /1917 - 1920 гг./ //Тезисы научно-практической конференции "Революция и театр". - М. - 1987. - 26-28 мая. - С.15-16.

3. Київські театри мініатюр: Сторінки історії. // Український театр. - 1988. - № 6. - С. 25-27.
4. Київ театральний: Фрагменти 1918-го... // Єва. - 1995. - Зима. - С. 54-56.
5. Рік 1917-й: Київ театральний... // Український театр. - 1987. - № 6. - С. 25-27.
6. Яков Ядов / Давыдов/. - В кн.: Москва с точки зрения: Эстрадная драматургия 20-60-х годов. - М.: Искусство, 1991. - С. 47-62. / Рец. Захарова Е. А сатира предупреждала... // Культура. - М. - 1992. - 18 июля.

Катасонова Т.В. Функционирование театров малых форм Киева в 1917-1918 гг. / социокультурный аспект /.

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 17.00.08 - теория и история культуры. Киевский государственный институт культуры. Киев, 1995.

В работе показана взаимосвязь культурологических процессов, в т.ч. театральных, с основными событиями политической истории, впервые определен хронотоп театров малых форм, а также сделана попытка реконструкции театральной топографии Киева 1917-1918 гг. Социальная детерминированность малых форм театрально-музыкального искусства, вопросы теории и истории малых форм и малых жанров эстрадной драматургии, театров миниатюр и кабаре, их классификация, проблематика функционирования в системе театрально-музыкального искусства рассматриваются в пространственно-временном контексте данного периода.

Ключові слова:

функціонування, театри малих форм, соціокультурний аспект

T.Katasonova. The Minor Forms Theaters Functioning in Kiev
of 1917-1918 /socioculturological aspect/.

The thesis for a doctor's degree as a candidate of historical sciences in this specialisation 17.00.08 - Theory and history of culture. Kiev Institute of Culture, Kiev, 1995.

In the present thesis the connections of the culturology process, the theatrical process including, with the wajor developments of political history of the country are viewed. It is for the first time in the works of the kind that the so-called chronotop of the minor forms theatres is defined. The author also made an attempt to reconstruct the theatrical topography of Kiev in 1917-1918. The problems of the social determination of the minor forms of the theatrical and musical art, the history and theory of minor form and janres of variety show play wrighting, minature theatres and cabares, their classification and functioning in the theatrical and musical art system - all these are viewed in the definite periodical and chronological context of that time.

Підп. до друку 10.05.95 . Формат 60×84^{1/16}.
Папір друк. № 3. Спосіб друку офсетний. Умови друк. арк. 1,16 .
Умови фарбо-відб. 121 . Обл.-вид. арк. 1,0 .
Тираж 100 . Зам. № 5-2422.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

1108636

AB 32.426